

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaargang 48, nummer 179, april 2026

PKN Ruil- en determinatiedag in Hazerswoude op 20 juni 2026	1
De pijp van dominee Nawijn, predikant te Terschelling Bert van der Lingen	1
Een presentatiepijp uit de 17de eeuw gevonden in Roosendaal Bert van der Lingen	4
Wat heb jij een gekke pijpenkop Ewout Korpershoek	9
Een bijzondere pijp van Trees-Knoedgen gevonden in Hazerswoude en de relatie met pijpen van Gambier en Sparnaaij Ruud Stam en Chris van der Klugt	16
In vuur en vlam: Ondeugende tabakspijpen van Goedewaagen Bert van der Lingen	21
Een nieuw boek over kleipijpen uit Kroatië van Luka Bekić Ruud Stam	23

Pijp van de maand

In mei 1874 werd het zilveren regeringsjubileum van Koning Willem III groots gevierd in ons land. Diverse Goudse pijpenmakers brachten tabakspijpen op de markt met aan dit jubileum refererende afbeeldingen.

Ook voor buitenlandse fabrikanten was dit een gelegenheid om modellen voor de export naar Nederland te maken. Een fraai voorbeeld hiervan is de pijp van deze maand die gemaakt is door de pijpenfabriek Gislou uit Lille, Frankrijk.

(www.tabakspijp.nl/pijp-van-de-maand)

Wat heb jij een gekke pijpenkop

Ewout Korpershoek (ewoutkorpershoek@tabakspijp.nl)

De tabakspijp is reeds vanaf de 17e eeuw een symbool met meerdere betekenissen. In de vroege schilderkunst wordt zij vaak afgebeeld als een symbool van onmatigheid en vergankelijkheid en heeft het ook een fallische betekenis.¹ De combinatie van de lange steel en kop vormen dan een dubbelzinnige verwijzing naar het mannelijk geslachtsdeel.

In Frankrijk kreeg de uitdrukking pijpenkop ('tête de pipe') in de volksmond al snel een spottende, grappige en zelfs enigszins beledigende context waarmee de spot gedreven werd met een persoon of het uiterlijk van die persoon. Mogelijk versterkt door het gegeven dat het 19e-eeuwse Frankrijk de bakermat van de figurale pijp was en veel van de vroegste voorbeelden van figurale pijpen uitgesproken karikaturale trekjes hadden. Aan de andere kant was de keuze van de pijp die men rookte een weerspiegeling van sociaal-culturele en vooral ook politieke expressie.² Tegelijkertijd werd hiermee ook de spot gedreven waarbij de dubbelzinnige betekenis van de 'pijp' extra lading gaf. 'Tête de pipe' werd een gevestigde spotkreet.

Passend in de lichte, speelse cultuur van voor de Eerste Wereldoorlog, en

Afb. 1. Foto ansichtkaart van een Carnavalsoptocht uit 1939 waarbij poppen in de vorm van tabakspijpen met karikaturale afbeeldingen van personen worden meege-dragen.

in een periode waarin fotografische en druktechnische technologieën grote ontwikkelingen doormaakten, ontstond er in de overgang van de 19e naar de 20e eeuw in Frankrijk een enorme rage rond visuele woordspelingen en absurde afbeeldingscombinaties. Hierbij werden vooral mensen en objecten gecombineerd, al dan niet door gebruik van fotomontages, een geheel nieuwe techniek die eind 19e eeuw was uitgevonden.

Door het voortschrijden van de technologie en snelle maatschappelijk-culturele ontwikkelingen werd de productie van ansichtkaarten erg populair en ontwikkelde de kaart zich als een soort 'social media avant la lettre'. Ze waren goedkoop in productie en aangezien er geen andere brede communicatiemiddelen waren werden ze massaal verstuurd om op eenvoudige wijze over afstand met vrienden en familie contact te houden. Deze ontwikkeling vond tegelijkertijd in meerdere grote landen plaats.³

Een populaire categorie werd gevormd door kaarten met humoristische afbeeldingen en woordspelingen. De uitdrukking 'tête de pipe' bleek uitermate geschikt als beeldgrap en op Franse ansichtkaarten uit de periode 1890-1940 komen we deze dan ook in verschillende vormen tegen.

Serie 'têtes de pipes'

De Fransman Albert Bergeret startte in 1898 in Nancy een eigen drukkerij die zich specialiseerde in 'phototypie', de vroegste vorm van fotolithografie

Afb. 2. Ansichtkaart van een (meerschuur) pijp met gemonteerde foto van een vrouwenhoofd. Nummer 6 uit de serie Têtes de pipes. De kaart heeft een poststempel uit 1903.

Afb. 3. Ansichtkaart van een (meerschuur) pijp met gemonteerde foto van een vrouwenhoofd. Nummer 2 uit de serie Têtes de pipes. Op de kaart is het jaar 1904 met de hand geschreven.

die pas tegen 1930 vervangen werd door offset druktechniek.⁴ Twee jaar nadat hij gestart was produceerde Bergeret circa 25 miljoen kaarten per jaar, een aantal dat in de navolgende drie jaar zou verdriedubbelen.

Bergeret ging in 1905 samen met de firma Humblot et Helminger en vormde het bedrijf 'Les Imprimeries Réunies'. Nancy groeide uit tot het centrum van de nationale ansichtkaarten productie en in 1909 produceerde Les Imprimeries Réunies 500.000 kaarten per dag. Bergeret ontwikkelde verschillende series fantasiekaarten die doorgaans humoristisch bedoeld waren, vaak surrealistisch of absurd en veelal tot stand kwamen door de grafische manipulatie en combinatie van getekende afbeeldingen en foto's. Bergeret schreef hier zelfs een boek over.⁵ Een van de series die Bergeret ontwikkelde was de serie 'têtes de pipes'. Hierbij werd een fotografische afbeelding van een vrouwegezicht gemonteerd op de afbeelding van een tabakspijp. Dit waren waarschijnlijk onbekende modellen en geen bekende personen (afb. 2 en 3). Op basis van de nummers die op de kaarten gedrukt staan waren er in ieder geval zes verschillende varianten in deze serie 'Têtes de pipes'. De kaarten verbeelden letterlijk de uitdrukking 'pijpenkop' en hebben een speelse, verholde indirecte dubbele betekenis met de pijp als fallisch symbool.

Een andere serie 'têtes de pipe' die waarschijnlijk door Bergeret is uitgegeven wordt gevormd door kaarten met getekende afbeeldingen van per-

Afb. 4. Ansichtkaart van een (meerschuur) pijp met afbeelding van een mannenhoofd en een tekst die verwijst naar een 'oude mop-perkont' of 'boze, oude man'.

Afb. 5. Ansichtkaart van een (meerschuur) pijp met afbeelding van een vrouwenhoofd met de tekst 'godin van de stoep', verwijzend naar een (Parijse) prostituee.

Afb. 6a-b. Ansichtkaarten met karikatuurale afbeeldingen. De linker kaart heeft de (vrij vertaalde tekst) 'Wie zal ons toch van jou verlossen, onvermoeibare kletser!'. De rechter kaart heeft de tekst 'Wanneer ga je eindelijk dood lieve schoonmoeder!.' Circa 1910-1920.

sonen als tabakspijp, die aangeduid worden als 'type de Paris', ofwel Parijse types (afb. 4 en 5). Dit was een serie getekende kaarten met (voor Parijs) typerende stereotypes zoals de 'godin van de stoep' (afb.5), de 'vieze oude man' (afb. 4) en de 'melkmeid'. Deze serie leek vooral bedoeld om met lichte humor een communicatiemiddel te bieden. Andere afbeeldingen uit deze serie zijn een straatjongen ('gavroche'), een modieuze vrouw ('élégante') en een nette, beetje saaie burger ('bourgeois').

Karikaturale prenten

Duidelijk spottend en grappig bedoeld zijn de getekende kaarten met een afbeelding in de vorm van een pijp met als ketel een menselijk hoofd (afb. 6a en b). De tekst op de kaarten is uitgesproken direct en vrij hard, hetgeen ongetwijfeld vooral grappig bedoeld was, zoals we tegenwoordig doen middels het sturen van 'memes' via vooral onze mobiele telefoons.

Spotprenten

Uitgesproken spottend is de briefkaart (afb. 7) waarop een tekst is afgedrukt en een afbeelding staat van een typisch Duitse steelpijp, waarvan de ketel de Duitse kroonprins voorstelt. De gedrukte tekst maakt duidelijk dat het hier gaat om een stuk Franse oorlogspropaganda uit de periode 1914-1918, bedoeld om de Fransen een hart onder de riem te steken door de vijand belachelijk te maken. Het is niet zozeer een Ansichtkaart als wel een voorgedrukte briefkaart die gevouwen en verzonden kon worden.

Een uitgesproken spottende betekenis heeft ook de kaart die eveneens uit de periode van de Eerste Wereldoorlog stamt (afb.8) en waarop de voornaamste leiders van de Centrale Mogendheden staan afgebeeld, de Duitse

Morele steun aan het front Pijpenkop of de dapperheid van de kroonprins

Als nieuwjaarsgeschenk aan zijn soldaten
Heeft die lieve kroonprins zojuist,
Porseleinen pijpen geschonken,
Een nobel en ontroerend aandenken.

Die wonderlijke pijpen
Bestaan uit een steel
En uit de indrukwekkende kop
Van de kroonprins op de pijpenkop.

Deze kroonprins met pijpenkop
Wil aan elke soldaat
Bewijzen dat hij een flinke kerel is
En dat hij niet bang is voor vuur!

Om een hoogste eer te bewijzen
Aan dit keizerlijke geschenk
Wilde een regiment diezelfde dag
Aanvallen terwijl ze rookten.

Op onze soldaten stormen ze af;
Maar zodra ze hen zien,
Doet een enorme lachbui
De Franse rangen schudden.

"Kijk eens!" zegt een guitige soldaat,
"Ze vallen aan met de pijp in de mond!
Hun pijpen hebben de kop
Van de kroonprins erop geschilderd!"

Hij die zich uit voorzichtigheid
Altijd verstopt tijdens gevechten,
Vandaag — wat een moed! —
Staat hij vóór zijn soldaten!

Conclusie
En 's avonds drukte men in hun kranten plechtig:
"De kroonprins valt aan aan het hoofd
Van zijn roemrijke regiment!"

Afb. 7. Detail van een postkaart, uitgegeven als 'souvenir kaart nummer 1 voor de morele steun aan het front, die de Duitse kroonprins als laffe pijpenkop presenteert. Periode 1914-1918.

Afb. 8. Ansichtkaart uit de periode 1914-1918, met vier leiders van de centrale mogendheden tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Wilhelm II, Keizer Franz-Joseph van Oostenrijk, de Duitse kroonprins en de Sultan van Turkije, Mehmed V. De eenvoudige tekst op de kaart 'Têtes de Pipe' met een uitroepteken erachter maakt duidelijk dat deze mannen een stel pijpenkoppen zijn.

Een ander voorbeeld van een getekende karikaturale kaart laat een Jacob pijp zien (afb. 9), met de tekst 'Vas Donc! Et moule a ..' die te interpreteren is als 'Kom op/vooruit, maak (of stop) er nog eentje.' Dit bood in de vroege 20e eeuw voldoende mogelijkheden voor de lezer/ontvanger om deze op diverse manieren te interpreteren.

Kaarten met foto's van evenementen met 'têtes de pipe'

De 'têtes de pipe' werden ook tijdens evenementen expliciet vormgegeven, zoals de fotokaarten (afb. 1 en 10) van een tweetal carnavalsevenementen laten zien. Afb. 1 toont een optocht uit 1939 in het plaatsje Chalon-sur-Saône, waarbij in de stoet een aantal poppen in de vorm van tabakspijpen met een menselijk hoofd wordt megedragen. Deze stellen ongetwijfeld bekende personen voor, met wie op deze wijze de spot werd gedreven.

Afb. 9. Ansichtkaart met Jacob pijp. Circa 1900-1905.

De foto van een viertal personen in carnavalskostuum (afb. 10), genomen ter gelegenheid van een 'Mi-Carême' of Halfvastenfeest,⁶ laat een persoon met een groot masker in de vorm van een Jacob pijpenkop zien, waarbij de uitdrukking 'tête de pipe' dus letterlijk genomen is: een persoon staat verkleed als een (Jacob) pijpenkop met benen.

Afb. 10. Foto ansichtkaart uit een serie van waarschijnlijk stads- en dorpsstaferelen, deze is genummerd '21' en toont enkele deelnemers van het 'Fête de Mi-Carême' zoals dat in 1930 in Nantes werd gevierd.

Noten

1. Ligthart 1987, 74-84.
2. Stam, R. D., 2000. De veranderende positie van de politieke pijp door de eeuwen heen. *PKN* 22 (87), p. 1163-1168.
3. Wikipedia, carte postale.
4. Wikipedia, Albert Bergeret en phototypie.
5. A. Bergeret et F. Drouin, 1891. *Les récréations photographiques*.
6. Mi-Carême of Halfvastenfeest was een Frans feest, dat halverwege de vastentijd werd gehouden als een vrolijke onderbreking van een periode van soberheid en onthouding. De vieringen van Mi-Carême zijn grotendeels na de Tweede Wereldoorlog verdwenen maar worden in kleinere plaatsen nog wel in stand gehouden.

Literatuur

Ligthart, A., De pijp in de vroeg 17de eeuwse schilderkunst. *PKN* 9 (36), p.74-84.

Bestuur

Voorzitter:

Ruud Stam,

ruudstam@tabakspijp.nl

Secretaris:

Arjan de Haan,

arjandehaan@tabakspijp.nl

Penningmeester, ledenadministratie:

Henk van Assema,

henkvanassema@tabakspijp.nl

Website en drukwerk:

Ewout Korpershoek,

ewoutkorpershoek@tabakspijp.nl

Kopij en eindredactie:

Bert van der Lingen,

bertvanderlingen@tabakspijp.nl

Abonnement en betaling

Contributie voor Nederland: € 35,00 per jaar

Contributie voor buitenland: € 45,00 per jaar

Stichting PKN, IBAN: NL05 INGB 0004851870 (BIC: ING NL2A)

Kamer van Koophandel : 54719992

Meer informatie www.tabakspijp.nl - info@tabakspijp.nl

© PKN. Overname van artikelen en illustraties is slechts toegestaan na voorafgaande toestemming van de redactie. Auteurs zijn zelf verantwoordelijk voor hun bijdrage.

ISSN: 0924-4158

Voorzijde en achterzijde kaft: compilatie van foto's van de presentatiepijp die in Roosendaal gevonden is (zie artikel p. 4-8) en een tekening uit 1821 van een soortgelijke presentatiepijp, eerder beschreven in het PKN Jaarboek 2019.

Tijdschrift voor de verzamelaar en onderzoeker